

A tájszavak szóföldrajzi kérdésköréhez

1. CSÚRY BÁLINT mondogatta (VÉGH JÓZSEF így emlékezett), hogy nyelvjárásaink szókészletéről csak annyit tudunk, amennyit följegyeztek, s közzétettek belőle. Illetőleg csak azt tudjuk, hogy amit följegyeztek, amit közzétettek, az megvolt vagy megvan azon a településen, vidéken, ahol följegyezték. Azt már nem tudjuk, hogy megvan-e a közölt szóanyag másutt vagy sem. Az érdeklődés középpontjában az irodalmi nyelv (illetőleg a standard, a köznyelv) és a nyelvjárások közötti különbségek, jelesül a táji többletek, azaz a standardból hiányzó s csak nyelvjárási szinten élő szavak, a tájszavak álltak, s csak ritkán jutott figyelem arra, hogy akár szomszédos nyelvjárások között is vannak vagy lehetnek különbségek a tájszavak tekintetében is. A fölismerés, a tapasztalat pedig nálunk is régi: BENKŐ JÓZSEF 1778-as latin nyelvű munkájában írta, hogy „nemcsak a székelységben, hanem más vármegyékben is található olyan szavak, amelyeket a szomszédos falu alig ért meg” (idézi SZÜCS 1936: 13). A nyelvi standardizálódás előrehaladtával egyre jobban kiderült, mely szavak területi kötöttségűek, s melyek általános használatúak. Az 1838-ban megjelent „Magyar tájszótár” előszavában DÖBRENTEI GÁBOR joggal írta: „e’ gyűjteményből ’s folytatásából tetszendik majd ki, mellyik valósággal c s a k tájszó, mert még most némelly annak vétetik ez vagy amaz’ vidéken, holott másutt is és több helyen megvan, vagy épen közös. Így jőnek köztudomásra a’ szóejtés’ különféleségei is” (VIII). DÖBRENTEI gondolt a jövőre, a további anyaggyűjtésekre és feldolgozásokra is: „ebből látni fogják [ti. a Magyar Tudós Társaság szógyűjtő munkatársai], mik nem küldettek még be, ’s miket kelljen még pótolniok, vagy min igazítaniok” (IV). A szóföldrajzi különbségek az idő folyamán, a köznyelv terjedésével csökkentek ugyan, de bőven van még eltérés. Ékes bizonyítékai ennek a regionális és a tájszótárak. Az általános tájszótárak (Tsz., MTsz., ÚMTsz.) általában, ha ugyanis forrásaik megadják, közlik a szavak származási, előfordulási helyét. Van továbbá egy olyan regionális szótárunk, amely a székelyföldi nyelvatlaszos gyűjtés lexikális anyagát tartalmazza (a „Székely nyelvöldrajzi szótár”), s amelyben jelölve van az adatok lelőhelye (a kutatópontok számával, de ezt csak visszalapozással azonosíthatjuk, lásd GÁLFFY–MÁRTON 1987: 28–34). A „Koppány menti tájszótár”-ban jelölve van, mely szavak adathatók csak Nagykönyiből, melyek Értényből és melyek Koppányszántóból (lásd 3. pont). A nyelvjárástani iroda-

lom számon tart olyan eseteket is, amikor egy-egy tájszó ismerete (az adatok szerint igen nagy valószínűséggel) egyetlen településre korlátozódik (ilyen például a *bókamiskakukac*, *hintőfödél*, *kónic*, *tok* 'a kukorica borítólevele'; vö. IMRE 1975: 229). A tájszavak elterjedtségének vizsgálata, határvonalaiknak a megállapítása a helyi tájszótárak megjelenésével kaphatott volna nagyobb lökést. Hogy erre nem került sor, elsősorban azzal magyarázható, hogy fontosabb feladat volt a tájszavak gyűjtése, mint már közzétett szótárak anyagának ilyen szempontú egybevetése, elemzése. Persze azzal is, hogy a nyelvészeti közvélekedés szerint a szavaknak a terjedését (egyszersmind tehát elterjedtségét is) nyelven kívüli tényezők irányítják, szabják meg, ezért strukturális szempontból kevésbé fontos kérdéskörrel van szó.

2. Ismeretes, hogy a tájszótárírók egy része élt és él a szógyűjtésben a direkt kérdés lehetőségével is. Azaz: más tájszótárak, tájszólisták címszavainak a kikérdezésével azt kereste és keresi, hogy a másutt meglévő szavak közül melyeket ismerték vagy ismerik az általa vizsgált településen is. Saját tapasztalatok alapján osztom a német NIEBAUM véleményét, aki szerint az idő előrehaladtával (a nyelvjárási beszélők egyre általánosabbá váló kettősnyelvűsödésével) növekszik a más tájszótárak bevonásával való tájszógyűjtés szerepe (1979: 354). Mert az az út nem járható, hogy azt kérjük adatközlőinktől, hogy „mondjon olyan szavakat, amik máshol nincsenek. Hát honnan tudná szerencsétlen, hogy mi nincs máshol?” (N. MARKÓ 2002: 215). Amikor a mihályi tájszótár anyagát intenzíven gyűjtöttem (1970 és 1976 között), magam a szamosháti, az ormánysági, a szege-di, a szlavóniai szótár és a felsőőri tájszótár nem köznyelvi szavaira rákérdeztem, s a szótárakban jelöltem, mi van meg Mihályiban, s mi nincs (1979: 6). A mihályi tájszótár megjelenése után is folyt ez a munka, mert engem is érdekelték a nyelvjárások közötti lexikális különbségek. Ameddig szüleim, legfontosabb adatközlőim éltek, minden — közben megjelent — tájszótárral közösen elvégeztük ezt a munkát. S azt gondoltam, majd ha sok időm lesz (az ember fiatalon még sok szempontból naiv), sort keríték az ezekkel az adatokkal való tüzetes foglalkozásra is. Most azért állítottam össze ezekből egy rövid részletet, hogy egyrészt érzékeltessem, nagyobb a különbség, a tagoltság a tájszavak területén, mint gondolnánk, másrészt hogy jelezzem ezzel is, hogy a modern számítógépes technika alkalmazásával az ilyen, egyelőre csak szótári bejegyzések formájában s szótárak lapjain olvasható kisebb-nagyobb, speciális célzatú tájszógyűjtemények is a kutatás szerves részeivé válhatnak, segítve tudományos kérdések megválaszolását.

3. SZABÓ GÉZA a „Kiskanizsai szótár” alapján adott ízelítőt abból, hogy a szótár anyaga „jellegzetes délnyugat-dunántúli régiót képvisel” (1983: 345), merthogy számos nyugat-dunántúli tájszót nem találunk benne. Továbbment a vizsgálatban ÖRDÖG FERENC, aki beszámolt egy speciális nyelvjárási összevető

szókészleti vizsgálat eredményéről. Ő a „Koppány menti tájszótár” tájszavait vette egybe „a Nagykönyival közvetlenül szomszédos, de vele a közöttük fekvő több ezer hold erdő miatt soha semmiféle kapcsolatot nem tartó Gyulaj” tájszavaival (ÖRDÖG 2002: 226), mégpedig gyulaji kéziratosszójegyzéke és gyulaji anyanyelvjárás ismeretei alapján. Megállapította, hogy a „Koppány menti tájszótár” egymással szoros kapcsolatban levő három falujának tájszavai lényegében megegyeznek, bár különbség van közöttük, hiszen 36 tájszó csak Nagykönyiban, 12 csak Koppányszántón, 8 pedig csak Értényben van meg. Megállapította azt is, hogy az említett tájszótárban közölt mintegy 4000 tájszóból Gyulajon 534-et nem ismernek, illetőleg ennyit nem hallott ő szülőfalujában. Minthogy pedig 366 olyan gyulaji tájszóról tud, amelyeket a „Koppány menti tájszótár” nem tartalmaz, a különbség 534 + 366, azaz 900 lexikai egység. Hogy ez a nagyjából 20%-os eltérés sok vagy kevés, akkor tudnánk megmondani, ha hasonló vizsgálatok eredményei rendelkezésünkre állnának. Így azonban csak azt mondhatom: bizony, elég soknak tűnik.

4. Lássuk, mely felsőöri, nyúli és kiskanizsai tájszavak ismeretlenek Mihályiban, s mely mihályi tájszavakat nem ismernek Nyúl községben (mindegyik település a nyugati nyelvjárás régióba tartozik)!

A Mihályiban — az 1973–1975-ös fölmérés szerint — ismeretlen felsőöri tájszavak (a „Felsőöri tájszótár” címszavait közlöm): *aba, ádám spájtlija, ágenda, ágendáskönyv, ágendázás, ágendázik, aggasztja magát, ájnifart, ájnifartos, alájukvaló, állókepe, alszeg, aprószentekel, arrának; bábacék, bacskó, badari, bagósüveg, bákó, baktol, balogol, balogul, bángli, barackó, báránycséc, barázdaféreg, barázdol, barázdolás, batri, béder, bederzél, beepernyézik, behallgat, behordoz 'bevetett földet megboronál', behordozás 'bevetett föld megboronálása', békateknő, bekertel, bekukorál, beleseggel, bemákoz, bércen, beslájfol, betoníroz, bezaboláz, biksz, bincker, binckerezik, binckerezés, bincsel, bóg, bogárgomba, bóghorog, boglyál, bógszeg, bógszeglyuk, bógtartó, bógtáska, bógtoll, boncu, borfa, borfás szekér, borsógánica, borsóhéj, borsókapa, borsókopasztás, botiga, botigál, börcök, búbosalma, bubus, buclimácsik, bukfencel, burdos, burgondicsira, burgondicsirázás, burgondiültetés, burimácsik, burukkol, bünkü; cáfli, cájzelli, cék, celesek, cenzároskodik, cicil, cingelli, cingelimácsik, cinginudli, cize, colfa, cőtli, cugpánt; csabbod, csámmog, csámmogat, csarabó, csatlólánc, csécses, csecsfog, csécshelyes, csemmeg, csemmeget, csibbed, csihuhú, csingól, csirkázik, csordáskörte, csótánfa, csótánlánc, csöndör, csuszamlik, csúsztató, csutkirájsz; dalárdás, danaj, darálómasina, derze, derzél, dézsen, disznósajtár, disznótök, dobos 'kiszíró', dobzó, dödörög 'diderég', döröngöz, duccs, duccsol, dumuckol, dunna, dunnaciha, durcol, dühöszik; ebiborz, ekelő, elcsemmeg, elgyöttöl, elkertel, epernye, epernyézik, errének, eseg, esztrárg; farfelli, faszko, faszol, fedéltartófa, féder, fejjáll, fejkeszkenő, fej-*

ruha, fejszekarika, fejtettkő, fejtetű, feketeepernye, feketeepernyézik, fékkarika, fektető, féláll, felbélel, felbiztogat, felcsingól, felduccsol, félékeny, felelő 'a menyasszony násznagya', félforcsogás, félforcsogós, felpékel, felrakódik, felszeg, fergettyű, fincol, fiskárus, fizeték, flekkelli, focli, foclideszka, főder, folyós, forcsogás, forcsogós, forgácskarafon, földpince, földverem, főveny, fővés, fráj, frassol, frassolódik, fresszel, fukszi, fúkasza, fűrészfa, fűrészfás szekér, fűrész-mester, fűrösztővályú, fűruha, füvente; gabonakasza, gábic, ganajárok, ganaj-domb, ganajlékút, ganajlik, ganajvilla, gánicás, gárgya, gatyapálinka, gerebel, gerébicel, gereblyéledék, gice, gincgönc 'katicabogár', gránic, groschen, gugli, gulgizik, gúzlánc; gyöpi, gyöttöl, gyüire, gyűrűfa; hájas, hájaskodik, hájbelli, hajdina, hajdinaboncu, hajdinagánica, hajdinakupac, hajdinavargánya, hájli-punc, hájzli, hámist, hán, harsogat, hársokfa, hársokfatea, hásszi, hatak, hata-kos, hátához, hátrának, hátrend, hazakeres, hazának, házfedél, háznumera, ha-zul, hé, hébablak, hébajtó, hébfolyós, hébkulcs, hekszt, herreg, hetetszaka, hézli, hícúr, hídlás, hídol, hiksza, hitli, hódellump, hódvas, homp, hoppicálgat, hotté, hózi, hujcsa, hujcsál, hussz, húzómuksika, húzómuksikál, húzómuksikás, hűslel; igazfenyő, inlett, intereszál, írókő, ízetlen 'kedvetlen, nyugös'; jéglánc; kácsi, kágyola, kakasszeg, kakukkszar kakukkszaros, kalaposszeg, kámelli, kámpol, kanherélő, káposztagyalu, kecskerikató, kékvirág, kerékszög, keresztesfenyő, ke-resztképe, kertnyitás, keszkendő, kevercsél, kéztülső, kiarat, kifrassol, kikámpol, kikirit, kikli, kilajdul, kipemetel, kipohál, királyjegyző, kirúgja magát, kisdol-mány, kisimfel, kiskalankó, kislájfól, kiszt, kizaboláz, klad, klump, kopri, kor-nabék, koromtisztító, kotrisz, ködöl, körmöz, közszij, krankkassza, krumplidobó, krumpligánica, krumplireszt, kukicsál, kukorál, kútcsináló, kúter, kúteres, kút-gárgya, kúthorog, kutyafing, kvint; lábánszár, labli, lafanc, lafancol, láfcigli, lajhádzik, lámforog, larberlevél, lányifenyő, lányimadár, lékások, lekukorál, léletezik, lelocskiz, locskiz, lófing, lokker, löding, lufikó, lust, lustos, lusztház; madárcseresznye, madzagház, magahánt, magburgondi, magyarhám, magyari, májpám, mákhéj, mákhüvely, máláf, máncelli, máncellimácsik, mánci, mantli, marigla, masánszker, megacél, megbagzik, megboszorkányoz, megcsalánoz, megderzél, megdumuckol, megevesül, meghág, meghatakosul, meghordoz, meg-hupol, megissza magát, megkaréjol, megkaszál, megkiált, megkörmöz, megleve-lez, megmégeledik, megmérget, megmérkel, megmonyaz, megnádol, megnyakaz-tat, megpájszol, megpékel, megpenézesül, megpenészül, megséredik, megspan-nol, megszemil, megszövet, megtaplósul, megtojóz, megugorja 'meghág', melléke, mendikáns, menyétasszony, mereszkezik, merrének, mezőpásztor, mezsgyefű, mezsgyés, mocsolya, moháfű, molkeráj, monyamácsik, monyaz, motollál, mö-gye; nádol, nádolás, nagykalankó, nagyöreganya, nagyöregapa, nálli, negédes, nekisikosul, noszol; nyámádi, nyángat, nyefereg, nyerstégla, nyí, nyírfasöprű, nyiszorog, nyoszolyóasszony, nyoszolyóleány, nyulica, nyüsztreng; odának,

odasengel, ókuláta, oldi, oltványfűrész, onkli, órja, oromoz; östöbü, összeboglyál, öszecsibbed, összefő 'félíg száraz takarmány befülled', összeherkél, összekevercsél, összekukorál, összepöcsörödik, összestráfol; páclé, padmaly, padolás, pajtafia, palázol, palázolás, palázoló, páncselli, páncsellis, páncsellizik, pancsór, pantalan, papmonya, pékel, pétli, pfennig, picci, picsaragasztó, pittül, pizse, plúcer, plúceros, plúcstojás, poca, poci, pof, pohál, pontyos, postaút, pöcsörödött, pösting, pré, prekelli, premszel, préskedik, pricsti, pricstiskedik, prigli, prokli, prucshözli, puklis, pukszendli, pusson, puttingájsz, pücsmöget, pükkenőség, pünkü; raccol, raccolás, rakoncás szekér, rántottkása, rasponya, rédli, rekkelli, ren, rentni, térgyalu, rigácsos, rikál, ródás, rozsvargánya, röp-döz, rúgógereblye; sárdik, sarmadli, sébelli, seft, seftel, segédbíró, seggel, sengel, sénkli, serel, sikárkefe, síkoslapu, sild, simli, slájer, slájfer, slájferlánc, slájferos, slájfol, slóprukk, sman, smangánica, snájder, sómik, spájti, spengler, spicbub, srájtli, srót, srótol, stangli, strabancol, stráfol, strájdol, strájdolás, strájdolódik, strájdolódás, sugódozik, supetli, surc, suszterpipi, svígefóder, svígemujder; szájmuzsikál, szaka, szakahányó villa, szakahúzás, szakakosár, szakaszín, szákelli, szaletli, szalmanyúvő, szánka, szapukád, szapulókád, szedernye, szedernyézik, szénalóhere, szénamurva, szénáshéb, szénatömés, szétcankózik, szomil, szótleráj; tanti, tarlólóhere, tarlórépa, tehénszéna, tekelli, tekerincs, teleképű, tócska, tojóz, toppelli, toszli, tölmer, töröszik, tragacsol, tréfészli, tré-zser, trinkgeld, tritli, tritlihorog, tritlitoll, trógerhorog, trógerlánc, tüskésborz; tyúkfí, tyúkgrádics, tyúkmonyas; udvarsöprű, útkotrás, útkotró; vadorzó, vaga-bund, vajkörte, varacskosbéka, váslal, vastagborsó, vaszora, vénsült, veredik, vérhupa, vérhupák, vérnígli, videkhákli; zsámoly 'szekérrész', zsurmol.

A Mihályiban — az 1995-ös fölmérés szerint — ismeretlen kiskanizsai tájszavak (MARKÓ IMRE LEHEL „Kiskanizsai szótár”-a vonatkozó címszavainak a közlésével): ágfog, agyoncsápol, áj, akkorában van, akkorán, aranyálló, árok-cicás, áspol, áspoló, azótától; bábikó, bakhátol, balus, banyaborsó, banyaposz, bannyos, bárányzik, bebeg, becsirkéz, bedák, bedákos, beeget, beflatáz, befürgetel, begyező, behókáz, beiszosodik, békahátú borsó, békakanál, bekum, belafítol, belegyőjtöz, beleseggel, beletökösül, benek, berregő hónapok, bestupliz, beszélgelődik, beszurkoz, bibafa, bigyerdik, bigyerget, bikás hagyma, bikaugró-zás, bikecs, biktet, billing, binckézés, bindzsókos, bodonos, bodzamujsika, bonfű, bongyoskendő, borsóina, borza, borzít, bosnyáknyakú, botolog, bozsorog, bögyek, bögyekes, böllekdik, bőrfá, brukla, bucska, bugya, bulcikál, bundicska, bünösít; censzli, cigányzabla; csádé, csádés, csás, csavarinka, csávás, cseberhágó, csekmet, csepőte, csepőtés, csikom, csirkéz, csoba, csógál, csomolos, csór 'ívben lendít vmivel', csótányborsó, csömbölös, csömpörög, csöndörödik, csörönke, csösze, csötölő, csucska, csucsulás, csuhi, csummogat, csúnyaseb, csuproz, csurka, csúszra megy, csutri, csürbogár; dencel, dideri, dobróc, dorozmás,

döci, dödös, duccol; ebacskó, egyenesleg, eggyü, egyigáslag, ejsze, elcerkad, elguzslédik, elkorhasodik, elkutyálja magát, elláláz, elletyikel, elmatiszgódik, elnyújtároz, elpenyhed, elrastint, engela-bengela; facér 'hitvány', fajseb, farzsúp, fasinyáz, fecsketökü, félfelől, felhompol, felkajszul, felkurgyáz, felnek, feltenyészedik, fial (főnév!), fickál, finsókás, fitakos, forrac, foszték, föccsös, fökény; gátor, gávíz, gereblíce, gerincel, ginyol, göbe, gödröl, guga, gunga, gungáz, guzsoros, gúzsosprés; gyömöz; haladozik, hancsék, háskó, hatakéroz, héllás, hidegágy, hidegház, hinyározás, hók, hókázás, há-sarok, hubolla, hudica, hupogós, hupogtat; ijeszték, ispidáció, istenátkozta tüske, iszás, ivogat; játszódik, jegykés, jegypénz, jegypogácsa; kacabájkó, káforka, kágyilló, kakasozás, kamukiroz, kanos, kantárcsillag, kárászfűrész, karikós, karótömés, káspénz, kaszásbogár, kaszterva, katakönyöke, katalinka, katicabogárka, kecskegazda, kecskézés, kenfer, kenferes, kengyeles, kenyérhányó lapát, kenyérmellék, kenyérszuszmalék, kerembózsál, keresődik, kerrog, késnivaló, készülgelődik, kétnyílós, kezetlen, kiáj, kiavat, kicsapzik, kicsiszál, kicsógál, kicsósz, kicsuproz, kies, kiforracsoz, kigugol, kigöcög, kigyőzöt, kihálás, kihebbent, kikupál, kikurgyáz, kimakog, kintat, kinyúlad, kipemetel, kirusztol, kishúsvét, kizúz, kobakhébér, kóbolygó szeg, kocon, koconyos, kohol, kóté, kótyer, kotyka, köcöllő, kömpöllő, körbec, körmozőre köt, körülad 'hírül ad vmit', körülközben, krampápoló, kránicgyerek, krumpliájás, kukma, kukoricakopazó, kulacsvalagú, kum, kummasz, kupál, kusztora, kútkronc; laffanc, lafol, lapány, laspadt, látszódik, leaggik, lecsósz, lénia 'erdei nyiladék', lepasszol 'leszegényedik', leplávisol, lesilpít, lespedt, lesupál, letyikel, liflánder, lityáz, lityázás, lohál, lómenta; macóka, mangáz, maradatlan, mátós, megborzít, megcsukat, megélni való, megfájásul, megfásul 'hulla megmerevedik', megfőn, megginyol, meggyőjtöz, meggyőjtötzet, meghordoz, megmonyasol, megnyúlad, megsórosul, megtarjagosul, megturat, megtüneményez, megúszik 'megsűrűsödve nyúlóssá válik', megsengésül, mókolódik, muma, mumafejes, muszokol, muszol, muszoló bot; nekirosszul, nekisikosul, nekiválik; nyakcsir, nyámánda, nyiladék 'út alakú irtás az erdőben', nyirkovec, nyitókulcs, nyúladékos, nyulas kenyér; odafickant, odamaszít, odának, ójlik, olcsul; öszeáklál, összebigyeredik, összecsompörödik, öszszeföcsöl, öszszeguborodik, öszszelohál, öszszeprántyasodik, öszszetönköl, öszszeszulgat, öszszütt; pacikozik, pajtafta, palánmag, pálipuska, patkányfutó, patya, pellik, helyhedék, petyőkés, pilka, pipes, pipics, pister, pizsole, plávis, plőtye, polos, pozovics, prántya, prántyás, prontosodik, pumiz, pusli, puter, puzsér; rakmálódik, rastanik, rekk, retyeg, rezula, rifinc-rafanc, rigya, rihonya, rikonyál, rikonyálás, ringica, rizzent, rózsaszőlő, rődökgyerök, rődökmarha, rődös, rőppincs, rüdecskes; sárgódik, sárgyík, sasa, sattyog, seggcsuporító, sörös, srébliskocsi, supog, sutyori; szalcstangli, szarfacsari, szentségvirág, szijókés, szömörköl, szűnyogtátintás, szűcs kü, szűzkáposzta; táblakályha, tácsi, taligaút,

téglacicás, tejrázó, tekerencs, tekeres, terbentes, tippanos, tippanosság, titula, tóka, toszancs, tökös víz, tönköl, törőfa, törökátka hete, tüskeböködő, tüskefa; ugrancs, útgeréb; vadér, vakjancsi, vállazó, vasgátor, vénel, vénszéna, venyics, vertyog, vertyogós, veter, vezsnyek, vihadar, visonyál; zanás, zatfarász, zatfarázás, zuzorka, zuzorkás; zsekeg, zsekegős, szekken, zsengés, zsibos, zsomakos, zsömekes, zsuga!, zsuzsmalék.

A Mihályiban — az 1995-ös felmérés szerint — ismeretlen nyúli tájszavak (az ÁBRAHÁM IMRE „Nyúl község nyelvkincse” című munkájában közölt tájszótár címszavait közlöm): *abajog, addsze, ahajt, alájavesz, allapajlás, ántibogár, ántivilág; babnisztányér, bahog, balidó, balsarkú, baszkurancia, bederel, bekákóz, bekres, belealszik, bélebúzhódt, bengózás, beré, bikabot, bodobács, bokákol, bosztohó, bozsa, böcöllérez, bödöleg, böng, börc; cseszseg, csibedöglesztő, csíggő-lóggó, csiharol, csiperet, csiripiszli, csormolya, csosza, csuramurál, csuriz; dede, difényes, docska, donátusiszilva, döspörög, dőzs, dukszol; egyszer, elázulkodik, elcsatringol, elhöttyent, elmereszkezik, elpikked, elvásul; fakadék, felkompol, finta, firibel, formít; gacsizó, gelebőce, gelegó, gütyügom; gyitár, gyüszmékel; habiniksz, halljáz, haltat, holdas marha, hotol, hőrész, hőtörög, höttyent; indi, inhóber, istenegere; jövendőrevaló; kácsi, karistol, katrabont, kattancs, kecskecs, kéménycuci, kermelget, kesszeg, kevercel, kicsattog, kicsetlik, kidöcöl, kijárál, kilöcsél, kirgli nyúl, kistola, kóblész, kóblészol, kopál, kopcihér, kódog, kölyökgóré, kölyökkazal, köpjel, kukrol, kuku, kurdász, kurrancs; ladáz, laptika, lehorol, lentet, lenyaklik, löccsint, lukodli; mácsonyaböködő, madéráz, maricskál, megalcsul, megszaktol, megszupol, meheg, mendika; nagyarakodik, nünyüget; nyorrog; összeszed; pandal, preszling, pusztuljka; ráretyétézik, reberució, rédli, rekcumoz, renejzli, reznek, rezsmel, rittyó, rohadalom, ruharézi; sedre, sénináni, sipárog, sonyvaszt; szájdugó, szegyhely, szejkli, szekvesztrom, szerhéj, szétdöcöl; takarodószekér, tehetunya, teszgelődik, torkoscsütörtök, töszlökös; vakabella, vice-vacca.*

A Nyúl községben — egy 1983-as fölmérés alapján — ismeretlen mihályi tájszavak (a fölmérést ÁBRAHÁM IMRE végezte el „A rábaközi Mihályi hang- és alaktana” című munkámban közölt származékszavak alapján: i. m. 185–200; a vizsgálat elvégzéséért és a szólista elküldéséért itt is köszönetet mondok): *agybakul, ájjér, ajtósárfa, ánsztrigátt, áperté, ápréhéndál, áskérál, aszott, átkozulódik, ázlog; babirkál, ballakcsál, bándigál, bándogál, baszkulódik, baszkurál, bēngul, bille, blaméroz, bököcsül, börsül, böszmészkedik, bugyoga, bugyorog, bukogat; csapogat, cseríny, csészket, cseverisz, csiklandik, csipákul, csobolló, csombólik, csórészul, csórigál, csóringul, csórisz, csoszaj, csosztat, csurdigál; danaszúgat, danaszul, dohodik, duzma, dühöszt, dülöngeréz; elégántos, encstör, esőlik, észér, észtergya, észtet; faggatulózik, fagyikál, fájdogál, fájisz, fájisz, fajmalik, fejbekül, fejtégetülözik, fērgettyü, fódigál, fordigál, föntörög, furtonfurt,*

fütelik; gajdorász; gëgyërëg, gërëndëj, gyurint, gyüddögél, gyürekës, gyüttelik; halgatulózik, hándál, hándigál, hángëdli, hattalia, hedergél, hí, hintelik, hopiccál, huppancs, huszku; irocskál, iszlingül, iszos; javúdoz; kábolog, kalinkó, kammogat, kanyarikos, kanygyëllós, kapadoz, karimzsál, katyólla, katyólláskodik, keledéz, kérdëzgetülödik, kerecül, kerekutyózik, kevestül, kírëcskü, kírëncsül, kolëdál, konya, kopácsul, kopláció, kórigál, kórisz, kórisz, kotonyász, kotyvërál, könnyidül, köpeszt, körömszél, kötöcül, kötöcül, krakëdli, krucsó, kupori, kutykorog, küllebbit, kvint; linia, lóbitál, locskul, lohál, lopint, lóstu; maszadik, mejkléroz, melled, mëlleszt, merevedéz, mericskü, metelik, mírëcskü, mondogatulódik, monyász, mosadik, muladoz, mulatéroz, murok; nevedgërëz, nízëgetülödik, noszint; nyuládoz, nyuzgál; okozulódik, otkolon, otkolonyoz; öbledik; pagét, panaszkulódik, pángli, pantikálódik, parasztikus, paslant, paszadik, példázgotulódik, pellëget, permeteg, piszkotál, pofitos, porozinkó, pörnyeszt; rágotulódik, rakidzsgál, rejtëgetülözik, rëndëszkülödik, rëngedéz, rëzërva, rëzërvista, roccka, rokonizál, rugódoz; sáppotag, senejdenej, sérhakli, sérifikál, sérikál, slájjër, smájkliroz, sökfa, srót, strimfli, süttülülü; szalados, szándigál, szapör, szardigál, szelëget, szólaszt, szoplat, szütyög; takarcsul, táncéroz, tardigál, tárigál, tarkëdli, tekerikës, telleszt, topicskul, toppint, tuládoz, türet, tütyme; urikos, uszogat; válodoz, vardigál, vicsorint, viggyanyik, vonyisztrál; zajditt, zajdul, zuhál, zuszkod, zutyál; zsákli-fótti, zsendül, zsibavirág, zsubrák.

5. Összesítés. Négy a nyugati nyelvjárási régióba tartozó település tájszavait hasonlítottam össze szülőfalum szókészletéből kiindulva, ahhoz viszonyítva a másik hármat. A Mihályiban ismeretlen táji lexémák: felsőőriek 656 (647 valódi, 9 jelentésbeli), kiskanizsaiak 463 (455 valódi, 8 jelentésbeli), nyúliak 153 (valódi tájszavak). A Nyúlban ismeretlen mihályi tájszavak száma 224. Az adatok a várt eredményt hozták abban az értelemben, hogy minél nagyobb a kulturális, gazdasági, nyelv(használat)i különbség a vizsgált települések között, annál nagyobb különbségek vannak a tájszókészletben is. Felsőőr nemsokára egy évszázada egy német nyelvű ország települése, azonban nyelvsziget helyzeténél fogva korábban is nagy német nyelvi hatás alatt élt: tele van német jövevényszavakkal, amelyeknek nagy része ismeretlen a nyugat-dunántúli, egyébként korábban nem kevés német eredetű tájszót ismerő magyar nyelvjárásokban. A tájszavakbeli nagy különbség fő oka ez. Kiskanizsa ugyan messzebb van Mihályitól, mint Felsőőr, de Kiskanizsa magyar környezetű és magyarországi település, természetes tehát, hogy a szókészleti különbség kisebb. Nyúl és Mihályi között mindössze ötven kilométernyi távolság van, mindkét település kislétföldi, s bár közvetlen kapcsolat nincs közöttük, azonos kulturális és természeti környezetbe tartoznak: ezért jóval kisebb a lexikai különbség a két falu nyelvjárása között. S még egy adatsor: az Ormánysági, a Szlavóniai, a Szamosháti és a Felsőőri tájszótár *a* és *b* betűs tájszavai közül nem ismertek Mihályiban az 1975 és 1980

közötti években (a szótárak említett sorrendjében) ennyit: 70, 34, 32, 27 (KISS J. 1981: 18).

Minthogy különböző okokból nem feleltethetők meg egymással statisztikai értelemben a szóban forgó (táj)szótárak, illetőleg mivel az *a* és *b* betűs szavak az alapsokaságnak, tudniillik a teljes szótári lexémaállománynak csupán tört részét teszik ki, csupán tájékoztató jellegűek lehetnek a számadatok. Beszédesebbekké akkor válhatnak vagy válnak, ha hasonló felmérések (oda és vissza) más nyelvjárásokból is rendelkezésünkre állnak. Számítógépes támogatással előbb-utóbb lehetővé válik az efféle egybevetések könnyű és gyors elvégzése.

6. Kitekintés. A nyelvjárások osztályozásának szilárd alapját a fontosabb nyelvi-nyelvrendszertani táji sajátosságok adják (például a fonémátöbblet vagy -hiány). A szókészlet azért nem játszik szerepet e tekintetben, mert nem olyan strukturált részlege a nyelvnek, mint a többi részleg, ezért kevésbé volna alkalmas osztályozási alapnak (MDial. 73). DEME LÁSZLÓ írta: „A szavak, a nyelv magános vándorai, oly változatos történetűek, terjedésüknek annyi minden lehet oka és szabályozója, hogy aligha találni két olyan szót, melynek határai akárcsak a fél ország területén egybeesnének” (1953: 15). Ezért az újabb, már a nagyatlász anyagán alapuló magyar nyelvjárás osztályozások (IMRE 1971, JUHÁSZ 2001) is a jelentősebb magyar regionális fonológiai, fonetikai és morfológiai sajátosságok alapján születtek. IMRE SAMU megjegyzi ugyan, hogy „elméletileg feltétlenül az volna az ideális eljárás, ha a vizsgálat a nyelvnek minden síkjára kiterjedne, s (...) részletesen vizsgálná a mondattani és a szókincsbeli vonatkozásokat is. Gyakorlatilag azonban ez az út alig járható. (...) A szókincsre vonatkozó ismereteink — szóföldrajzi szempontból — a szókincs méreteihez viszonyítva egyébként is eléggé hézagosak. A magyar nyelvatlász a paraszti szókincsnek csak számszerűen kis hányadát mutatja be, s még ezeknek egy része is szóföldrajzi szempontból közömbös, nincsenek lexikai variánsai. Regionális tájszótáraink száma kevés. Az egyéb jellegű általános szógyűjtések pedig annyira esetlegesek, hogy még a legóvatosabb szóföldrajzi következtetések levonására sem mindig alkalmasak.” (1971: 35) IMRE SAMU megírja azonban azt is: „A fentebb vázolt nagyobb nyelvjárás egységekben már a szókincsben is mutatkoznak jól elkülöníthető eltérések, legalábbis olyan értelemben, hogy az illető szó csak nyugaton vagy északon stb. él, és bár nem ismeretes feltétlenül az általam a nyugati vagy északi stb. nyelvjárások közé sorolt valamennyi nyelvjárástípusban, esetleg azokon némileg túl is terjed, de az illető szó »nyugati«, »északi«, »keleti«, »erdélyi«, esetleg »déli« jellege határozottan kitapintható. Sőt nemegyszer ezeken a nagyobb egységeken belül a pontosabb földrajzi rögzítés (...) is lehetséges.” (i. m. 375) A nagyatlász adatainak vizsgálata alapján arra a további következtetésre is jutott, hogy a szókészlet szempontjából — történelmi okokból — „a legönállóbb egységnek a nyugati (dunántúli) nyelvjárások mutatkoznak” (i. h.).

IMRE SAMU könyvének megírása óta immár negyven év telt el, s közben több tájszótárral is gazdagodott a magyar dialektológia. Nemsokára teljes lesz az „Új magyar tájszótár”, megjelent több regionális atlasz, és szaporodott a kisebb tájszógyűjtések száma is. Megkezdődött a nagyatlasz követéses vizsgálata. Azaz a magyar regionális szókészletről ma a korábbinál nagyobb korpusz áll rendelkezésre, következésképpen a szóföldrajzi vizsgálatok lehetőségei is megnövekedtek. A nyelvföldrajzi vizsgálatokban egyre nagyobb szerephez jutnak a dialektometriai vizsgálatok (különösen a német és a francia dialektológiában). Éppen erre való hivatkozással vélik például német kutatók, hogy a DEMÉ-től és IMRE SAMU-tól is joggal megfogalmazott aggályok ellenére érdemes elvégezni a próbát, tudniillik statisztikai szemléletű vizsgálatokkal tisztázni, lehetséges-e mégis lexikális alapon is elkülöníteni egymástól területeket. Mint KELLE írja, az bizonyos, hogy éles, egyértelmű képet nem kapunk, ennek ellenére a vizsgálatot érdemes elvégezni, mert a nagy korpuszok vizsgálatával statisztikailag kimutathatók, ha vannak, az általános szóföldrajzi különbségnyalábok. A „Rheinisches Wörterbuch” alapján azt állapította meg, hogy a Rajna-vidéken vannak határképző izoglosszanyalábok a szókészletben is (2001: 41), illetőleg hogy ezek ugyan részlegesen, de határozott vonásokban megegyeznek a hang- és alaktani tagolódással (i. m. 50). Következtetése szerint a nyelvjárási területi tagolódásáról szólva nem intézhető el kézlegyintéssel a szókészlet, a szóföldrajz. S mivel dialektometriai módszerekkel jól vizsgálható, nagyobb figyelmet érdemel (i. m. 52).

Tudvalévő, hogy a német nyelvjárások között lexikai tekintetben is jóval nagyobb különbségek vannak, mint a magyarban. Miként az is, hogy a német szóföldrajzi kutatások sokkal előbbre járnak, mint a magyar vizsgálatok (KRETSCHMER nevezetes szótára, a „Wortgeographie der hochdeutschen Umgangssprache” 1918-ban jelent meg). Ha azonban a magyar nyelvjárások összegyűjtött és hozzáférhetővé tett, a korábbinál tekintélyesebb szóföldrajzi anyagára, a számítógépes dialektológia kínálta, korábban nem sejtett adatrögzítési és feldolgozási lehetőségekre, nemkülönben a nyelvjárásmérés módszereinek kívánatos alkalmazására gondolok, akkor csak azt mondhatom, hogy érdemes erre az útra lépni nekünk is. Hogy milyen eredménnyel zárulnak a kutatások, megjósolni nem lehet. Azt azonban igen, hogy a társadalomföldrajzra is figyelő szóföldrajzi vizsgálatoknak elsősorban nem is a nyelvjárások osztályozását esetleg pontosabbá tevő hatása lesz a legfontosabb, hanem az, amivel a „belső” és „külső” nyelvi változások kutatását segítik majd a maguk szóföldrajzi és művelődéstörténeti tanulságaival (a társtudományok, például a néprajz érdekelttségét csupán megemlítem).

KISS JENŐ

Irodalom

- ÁBRAHÁM IMRE (1991): *Nyúl község nyelvkincse (Pannonhalmi-dombság)*. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 195. sz. Bp.
- DEME LÁSZLÓ (1953): *A magyar nyelvjárások néhány kérdése*. Nyelvtudományi Értekezések 3. sz.
- IMRE SAMU (1975): A magyar nyelvjárások atlaszának ellenőrző gyűjtései. In: *A magyar nyelvjárások atlaszának elméleti-módszertani kérdései*. Szerk. DEME LÁSZLÓ–IMRE SAMU. Bp. 205–30.
- GÁLFFY MÓZES–MÁRTON GYULA (1987): *Székely nyelvföldrajzi szótár*. Bp.
- IMRE SAMU (1971): *A mai magyar nyelvjárások rendszere*. Bp.
- IMRE SAMU (1973): *Felsőőri tájszótár*. Bp.
- JUHÁSZ DEZSÓ (2001): A magyar nyelvjárások területi egységei. In: *Magyar dialektológia*. Szerk. KISS JENŐ. Bp. 263–316.
- KELLE, BERNHARD (2001): Zur Typologie der Dialekte in der deutschsprachigen Schweiz: Ein dialektometrischer Versuch. *Dialectologia et Geolinguistica* 9: 9–34.
- KISS JENŐ (1979): *Mihályi tájszótár (Rábaköz)*. Nyelvtudományi Értekezések 103. sz. Bp.
- KISS JENŐ (1981): Nyelvjárási szókincs, tájszói részleg: egybevető vizsgálatok. In: KISS JENŐ: *Nyelvjárási tanulmányok*. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 159. Bp. 16–22.
- MARKÓ IMRE LEHEL (1981): *Kiskanizsai szótár*. Bp.
- N. MARKÓ JULIANNA (2002): Tapasztalatok a BDTF-es hallgatók terepgyakorlatairól. In: *IV. Dialektológiai szimpozion*. Szerk. GUTTMANN MIKLÓS–MOLNÁR ZOLTÁN–SZABÓ GÉZA. Szombathely. 214–8.
- MDial. = *Magyar dialektológia*. Szerk. KISS JENŐ. Bp., 2001.
- MTsz. = SZINNYEI JÓZSEF: *Magyar tájszótár I–II*. Bp., 1893–1901.
- NIEBAUM, HERMANN (1979): Deutsche Dialektwörterbücher. *Deutsche Sprache* 7: 345–73.
- ÖRDÖG FERENC (2002): A Koppány menti tájszótár regionalitása. In: *IV. Dialektológiai szimpozion*. Szerk. GUTTMANN MIKLÓS–MOLNÁR ZOLTÁN–SZABÓ GÉZA. Szombathely. 226–8.
- SZABÓ GÉZA (1983): Tájszótárak és nyelvjárási régió. (A Kiskanizsai Szótár anyag kapcsán). *Magyar Nyelv* 79: 340–6.
- [SZ. BOZÓKI MARGIT]–SZABÓ JÓZSEF (2000): *Koppány menti tájszótár*. Szekszárd.
- SZÚCS JÓZSEF (1936): *A népryelvi kutatás története*. Bp.
- Tsz. = *Magyar Tájszótár*. Szerk. [VÖRÖSMARTY MIHÁLY–DÖBRENTAI GÁBOR]. Buda, 1838.
- ÚMTsz. = *Új magyar tájszótár I*. Főszerk. B. LŐRINCZY ÉVA. Bp., 1979–.

